

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid

Kerkgebouw en nieuwe muziek

Kerk en Kunst

In gesprek met het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, dat met behulp van het orgel, carillon en koorstemmen een nieuwe uitvoering van het geluid van een kerk brengt.

Tekst: Joost de Wal, kunsthistoricus. Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De kerk als het geluid van Nederland. Dat is de filosofie achter het project van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid in de Stevenskerk in Nijmegen. Orgel, koorstemmen en carillon verklanken het verhaal van het kerkgebouw. RE:VIVE, de afdeling van Beeld en Geluid waar cultureel erfgoed (het archief, de collectie) wordt ontsloten en gekoppeld aan de uitvoerders van audioproducties, werkt daarvoor samen met Rewire, een befaamd festival voor elektronische en innovatieve muziek op het snijvlak van kunst, techniek en multimedia. Naast een workshop en een panelgesprek herbestemt Beeld en Geluid, voor de duur van een avond, de Stevenskerk tot een next level-podium onder een hemels baldakijn.

‘Er bestaan eindeloos veel voorbeelden van kerken als locaties voor hedendaagse muziek, zonder dat het gebouw iets te maken heeft met de uitvoering’, schrijven Gregory Markus en Johan Oomen in het projectvoorstel van Beeld en Geluid. ‘Maar we kennen nog geen voorbeeld van een kunstenaar die oude kerkelijke thema’s in een nieuwe uitvoering brengt en daarbij gebruikmaakt van de instrumenten van de kerk.’

RE:VIVE en Rewire

Markus is projectleider – en, in 2015, initiator – van RE:VIVE. Met Oomen, hoofd onderzoek en innovatie bij Beeld en Geluid, ontwikkelde hij voor Kerk en Kunst het concept om het kerkgebouw in te zetten als instrument. RE:VIVE programmeert niet zelf, maar treedt hoofdzakelijk op als bemiddelaar. Markus: ‘Met onze afdeling maken we nieuwe artis-

ieke en creatieve projecten toegankelijk voor de wereld van het culturele erfgoed. Voor erfgoedinstanties vertalen we hun initiatieven naar de kunstenaar – en andersom. We hebben eigenlijk vooral een gidsfunctie.’

Voor Kerk en Kunst doet RE:VIVE een beroep op de expertise van Rewire. Markus: ‘Ze zijn vooruitstrevend in hun programmering en regelen bijvoorbeeld opdrachten. Maar ze hebben ook veel ervaring met kerkgebouwen.’ Zo zijn de Grote Kerk en de Lutherse Kerk in Den Haag vertrouwde locaties in hun jaarlijkse festivalparcours. Wordt het project in de Stevenskerk dan een kopie van het programma in Den Haag? ‘Nee, de Stevenskerk vraagt weer een eigen benadering. Voor ons is de kerk meer dan een muziekpodium. We halen ons project door het filter van RE:VIVE. Maar als we het carillon willen inzetten, kan Rewire ons zeggen of we dat doen binnen de grenzen van de mogelijkheden.’

In overleg met Rewire worden er twee muzikanten of groepen geprogrammeerd die een bestaande compositie uitvoeren: de ene geënt op orgel, de andere op zang. Als derde onderdeel wordt er een opdracht verstrekt aan de Nederlandse componist Martijn Comes. Hij schrijft een stuk voor het carillon – de beiaardcultuur behoort tot het immateriële erfgoed –, dat tijdens de projectavond buiten ten gehore wordt gebracht. Zijn elektronische vervolgcopie wordt aansluitend door hemzelf binnen uitgevoerd.

In uitvoering

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid | Rewire Festival
Resonance
Stevenskerk Nijmegen
30 november 2019

De hoofdingang is dicht. Toevallig zwaait ergens in de Nijmeegse Stevenskerk een onvermoede deur open. Zo krijgt de zoekende belangstellende toch nog toegang. Het kerkevenement van de dag is *Resonance: workshop, panelgesprek en concert rond new music en het kerkgebouw*. Binnen zijn de voorbereidingen voor het avondoptreden in volle gang.

Panelgesprek

Na een besloten workshop voor jonge musici over kerk, carillon, compositie en digitale techniek, is de Stevenskerk het decor van een panelgesprek. Laat in de middag, in de Zuiderkapel, voor een select publiek, onder leiding van Gregory Markus (Beeld en Geluid), geven Martijn Comes, Malgosia Fiebig en Kali Malone (componisten en uitvoerenden van het concert van *Resonance*), en cultuurhistoricus Anikó Ouweneel-Tóth hun visie op werk, kerk en kunst.

Artistieke en ethische kwesties passeren de revue. Secularisatie wordt als een kans gezien voor een nieuwe blik op kerk, religie, kunst en schoonheid. Tegelijkertijd blijft een kerkgebouw een ‘hoorbaar’ baken van het verlangen naar een hogere waarde. Aan de andere kant relativeren de muzikanten de status van de instrumenten van de kerk. Orgel, carillon en stem verschillen niet van enig ander instrument. Daarbij wordt vaak vergeten dat een (oude) kerktoren in Nederland gewoonlijk eigendom is van een stad, en niet van een kerk; een beiaardier is dus in dienst van de stad. Een kerkgebouw is voor een uitvoerend muzikant sowieso al snel een gewone, neutrale locatie; voor je het weet eet je pizza met de pastoor.

Op bezoekers heeft een kerkgebouw vaak een heel ander effect. Binnen de muren van een *sacred space* kan een kunstwerk iets ontsluiten wat het talent van een kunstenaar, musicus of componist overstijgt. Dat kent tegenwoordig ook een donkere kant: de vrijheid die een kunstenaar in een kerk in Nederland ervaart, is in Polen of Hongarije inmiddels niet meer denkbaar.

Huiskamer

Voorafgaand aan het avondconcert strijkt directeur Heleen Wijgers even neer aan de grote tafel in de hoofdbeuk. Ze schetst de gelaagdheid van de Stevenskerk. ‘We faciliteren festivals, maar we zijn geen festivalkerk. Elke zondag hebben we een oecumenische dienst. Dat is goed voor de ziel van het gebouw. Maar we hebben ook een maatschappelijke rol, en die combinatie maakt ons bijzonder. We krijgen zelfs steeds méér aanvragen. Groepen vallen opeens buiten een beleid of programma, subsidies stoppen of het wordt elders te duur. Mensen komen echt naar mij. Ons beleid is met opzet toegankelijk en breed.’

Wijgers koestert de kerkelijke sfeer. ‘Veel van het gebouw is niet oud, maar bezoekers ervaren dit als een middeleeuwse kerk. Licht. Niet te hoog. Menselijk en beleefbaar.’ Beheer en behoud vragen goed rentmeesterschap. Ze prijst zich met een groot publiek. ‘We zijn de huiskamer van de stad. Dan kun je natuurlijk niet roepen dat er bijna niks kan. Binnenkort hebben we een artistieke tattoobeurs. We hebben er goed over nagedacht. Zelfs de jongerenraad vindt het een prima plan.’

Projectleiding

Gregory Markus (RE:VIVE, Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid)

Uitvoerenden

Martijn Comes (componist, muzikant – Nederland)
Malgosia Fiebig (beiaardier Stevenskerk Nijmegen, Dom Utrecht – Polen)
Kali Malone (componist, muzikant – Verenigde Staten)
NYX Drone Choir (Verenigd Koninkrijk)

Concert

De avond valt. Op het carillon speelt beiaardier Fiebig de première van Comes’ compositie *Radiance*. Comes is een van de weinigen uit de wereld van de *new music* die vaker voor het carillon componeert. Het stuk opent als ‘Bach’ en mondt uit in de karakteristieke klanken van een repetitief modulair minimalisme. Zo’n 150 man luistert buiten, rond het kerkportaal. Zelfs omwonenden verschijnen in ramen en deuren.

Al tijdens het slotakkoord begint Comes binnen aan de uitvoering van *Time*, zijn compositie voor elektronica en geïntegreerde bandopname, geënt op de geluiden van de kerk: orgel en klokken. Zijn podium met laptop en aanhangende apparatuur is opgesteld in de viering. Op de wolken van de rookmachine drijven ambiente klanken naar het tongewelf.

Aansluitend brengt Kali Malone op het monumentale Königorgel in een set van drie kwartier haar eigen, nieuwe minimal composities. Het instrument wordt onder haar handen de bron van een sonische branding, een akoestische sterrennevel. Wie een orgel uitsluitend van de kerkdienst kent, ondergaat een zeldzame ervaring.

De polyfone soundscapes van de zes jonge vrouwen van het NYX Drone Choir voegen zich daarna naadloos naar de kerkelijke ruimte. Vanachter computers en mengpanelen verkennen ze in meeslepende tonale stromen ‘het hele spectrum van de collectieve vrouwelijke stem als instrument’, aldus Beeld en Geluid. *Otherworldly* muziek wordt hier extatische neo-gospel. ‘Een klaagzang om humaniteit’, noemt het digitale muziektijdschrift *If-Only* de psychedelische kracht van het koor. ‘De toekomst van de spirituele muziek.’ Lichtorgel en rookmachine omlijsten de ongreepbare liturgie van een compleet nieuwe eredienst.

Na het applaus

‘Online is er veel te vinden over eenmalige festivals met techno, dance en trance in kerken en voormalige abdijen’, vertelt een enthousiaste jonge bezoeker na afloop. ‘Cercle in Frankrijk bijvoorbeeld organiseert er veel. Ze gebruiken bijzondere locaties over de hele wereld omdat het zo’n geweldige indruk maakt. Een kerk verliest tegenwoordig misschien z’n oorspronkelijke gebruik en betekenis, maar de nieuwste muziek is een partner die zo’n gebouw op een gelijkwaardige manier ervaart. Er zijn ook bands die hun albums in een kerk opnemen. Vaak maken ze experimental metal of power ambient.’

Een oudere bezoeker heeft haar bedenkingen. ‘Het optreden van Comes was het meest kerkwaardig, maar het Drone Choir paste minder. Ze deden me denken aan een charismatische dienst: dwingend en controlerend. Zij beheersten. Ze zijn sterk op zichzelf gericht en niet op een bron van het goede of schone. Voor mij gaat dat in tegen dat waar een kerk voor staat. Er was geen “samen zoeken”. Die zoektocht hadden de eerste stukken wel. Daar vond ik soms zelfs schoonheid.’//

Kerkgebouw

De toren van de Stevenskerk bezit een carillon, cruciaal voor de uitvoering van het concept. Was dat de reden om voor deze kerk te kiezen? Markus: 'We hadden ook naar Tilburg of Utrecht kunnen gaan. Maar Nijmegen is bekend met grote festivals. Het is prettig als je vooraf weet dat ze begrijpen hoe het werkt. Je trapt niet op iemands tenen en je verstoort andermans programmering niet. En je hebt er de vrijheid om je ideeën uit te voeren.'

De Stevenskerk is sinds 1983 in gebruik voor evenementen en congressen. Op zondagen zijn er vieringen van het Oecumenisch Citypastoraat. Een zelfstandige stichting baat de kerk uit

en beoordeelt ook de aanvragen. Er is in het gebouw veel mogelijk, hoewel de zondagsdienst in zekere zin een spilfunctie heeft die mede de randprogrammering bepaalt. Contact met de kerkenraad is nooit nodig, ook niet voor Beeld en Geluid.

'Nijmegen is bekend met grote festivals. Het is prettig als je vooraf weet dat ze begrijpen hoe het werkt'

In de Stevenskerk gaan seculier en religieus samen, maar Markus en Oomen zien het gebouw vooral in het historische licht van samenkomst, vernieuwing en verbinding. Markus: 'Religie was voor ons geen uitgangspunt. Maar natuurlijk zijn koor, klokken en orgel als kerkelijke instrumenten wel met religie verbonden. Zoiets groots als een carillon of een koor op volle kracht roept awe op, ontzag. Je hoeft niet te kunnen zingen om overweldigd te worden door gezang. Je hoeft niets met de kerk te hebben om aangesproken te worden door een orgel of carillon. En je hoeft niets met het geloof te hebben om iets diepers te ervaren in een kerk. Maar wat je ervaart kan wel omnipresent, tijdloos en awe inspiring zijn.'

*'We maken geen lawaaiconcert.
We komen niet met chaos.
Maar de een vindt iets natuurlijk weer
passender dan de ander'*

Handgeklap

Vanzelfsprekend stelt een kerkgebouw grenzen aan wat kan. 'Ook Rewire let daar altijd sterk op. We maken geen lawaaiconcert. We komen niet met chaos. Maar de een vindt iets natuurlijk weer passender dan de ander.' Een geluidsproject als dat van Beeld en Geluid stelt wel praktische eisen. De akoestiek moet in elk geval op orde zijn. 'De Stevenskerk is heel geschikt, die ruimte is rechthoekig. In andere

kerken heb je veel kapellen waarin het geluid verdwijnt en weer terugkomt. Je moet dat vooraf testen. Je gaat er letterlijk handenklappend rond.'

Niet elke kerk komt dus in aanmerking. 'Als je iets rond er-goed programmeert, kun je bijvoorbeeld voorwaarden stellen aan het type orgel, en daarmee aan de locatie. Het is niet: er staat toevallig een orgel, laten we daar maar heen gaan.'

Het project kan toch voor veel kerken een eyeopener zijn. Het maakt de geesten bijvoorbeeld rijp voor een andere blik. 'Als je een kerk wilt herbestemmen, kan de associatie voortaan zijn: weet je nog, die avond met die elektronische muziek? Met dat carillon? Die nieuwe composities? Op die manier.'

Afrika

Volgens Oomen biedt de avond van RE:VIVE nog een ander verhaal. 'Ik was laatst in Ghana bij een collega en ik ging mee naar een kerk. Die kerk zat stampvol. Er waren complete gezinnen. Iedereen droeg kleurige jurken en mooie pakken. Er was enorm veel dans en plezier.' Die ervaring maakte grote indruk en zette hem aan het denken. 'Enerzijds stelt iedereen de vraag: wat past er nou binnen een religieuze bestemming? Aan de andere kant is er in een kerk kennelijk alle ruimte voor blijdschap en dans. En dat werkt positief op de hele gemeenschap. Wij doorbreken dus een typisch calvinistische laag in het kerkgebruik. Er wordt vaak gedacht dat een kerk niets van doen heeft met uitbundigheid en plezier. Nou, ons project rekt daarmee af.'//